

משה, ר' אליעזר ופרה אדומה

ירושלמי מסכת מגילה פרק ג הלכה ה

רבי לוי בשם רבי חמא בר חנינה: בדין הוא שתקדום החודש לפרה.¹ שבאחד בניסן הוקם המשכן ובשני נשרפה הפרה. ולמה פרה קודמת? שהיא טהרתן של כל ישראל.²

פסיקתא דרב כהנא (מנדלבוים) פרשה ד³

ר' אחא בשם ר' יוסי בר' חנינה: בשעה שעלה (משה) לשמי מרום שמע קולו של הקב"ה יושב ועוסק בפרשת פרה ואומר הלכה משם אומרה: "ר' אליעזר אומר: עגלה בת שנתה ופרה בת שתיים".⁴ אמר משה לפני הקב"ה: ריבון העולמים, העליונים והתחתונים ברשותך ואתה יושב ואומר הלכה משמו של בשר ודם! אמר לו הקב"ה: משה, צדיק אחד עתיד לעמוד בעולמי ועתיד לפתוח בפרשת פרה תחילה: "ר' אליעזר אומר עגלה בת שנתה ופרה בת שתיים". אמר לפניו: ריבון העולמים, יהי רצון שיהא מחלציי. אמר לו: חייך שהוא מחלציד, הדא הוא דכתב: "ושם האחד אליעזר"⁵ - ושם אותו המיוחד אליעזר.⁶

שכל טוב (בובר) שמות פרשת יתרו פרק יח סימן ד

"ושם האחד אליעזר". לא נאמר ושם השני, אלא ושם האחד אליעזר - זה מיוחד לצפורה, וזה גרשם מיוחד למשה.⁷

פסיקתא רבתי (איש שלום) פרשה יד (פרשת פרה)

למדנו רבינו: פרה אדומה כשהייתה נעשית, אם היה מותר לישראל ליקח מן הגוי? כך שנו רבותינו: "אין לוקחים פרה אדומה מן הגוי כדברי ר' אליעזר וחכמים אומרים לוקחים".⁸ ומה טעמו של ר' אליעזר שאמר אין

¹ שיש לקרוא תחילה את פרשת החודש הזה לכם, בשבת שבה מברכים את חודש ניסן, ובשבת שאחריה את פרשת פרה אדומה שהרי יש די זמן לטהר גם טומאה חמורה שדורשת שבעה ימי הזאה וטהרה.

² פתחנו שלא מעניין הנושא שלנו, לכבודה של פרשת פרה.

³ זו הפסקא המוקדשת לפרשת פרה. כך גם פסקה יד בפסיקתא רבתי שציטטה ממנה מובאת להלן. מחוץ לפסיקתאות אלה, נמצא מדרש זה, בשינויי נוסח קלים, גם במדרש במדבר רבה יט ז ומדרשי תנחומא על פרשת חוקת.

⁴ תחילת מסכת פרה בסדר טהרות, פרק א משנה א.

⁵ שמות יח פסוקים ג-ד: "...שם האחד גרשום ... ושם האחד אליעזר ...", למה לא "ושם השני אליעזר"? אלא, "אחד" במובן "מיוחד". ומבהן גרשום יצא יוהנתן שהיה הכהן של פסל מיכה. ואיתנו בכתובים דף מיוחד על **פסל מיכה**.

⁶ ר' אליעזר בן הורקנוס היה מגדולי הדור: "בור סיד שאינו מאבד טיפה", "אם יהיו כל חכמי ישראל בכף אחת ור' אליעזר בן הורקנוס בכף שנייה - מכריע את כולם" (אבות ב ח), "דומה לארון הברית" (שיר השירים רבה א כ), ועם זאת, קיצוני בדעותיו, אינדיבידואליסט ומקפיד לפסוק אך ורק מהמסורת: "מימי לא אמרתי דבר שלא שמעתי מרבותי" (סוכה כח ע"א). מבית שמאי היה ובר"כ אין הלכה כמותו: "פעם אחת שכחו ולא הביאו איזמל מערב שבת, והביאוהו בשבת, והיה הדבר קשה לחכמים: היאך מניחין דברי חכמים ועושין כרבי אליעזר. חזא - דרבי אליעזר שמותי הוא, ועוד - יחיד ורבים הלכה כרבים" (שבת קל ע"ב). והשיא הוא כמובן במחלוקת **תנורו של עכנאי** (בבא מציעא נט, דברינו בפרשת בהר). גם במקרה שלנו אין הלכה כמותו אלא לחכמים, לא כאן וגם לא בהמשך בנושא העיקרי שנדון בו: האם ניתן לקחת פרה אדומה מגוי. אבל משה מזדהה (מזוהה) דווקא עם ר' אליעזר בן הורקנוס! ראה גם בפירוש למקבילה של מדרש זה בפסיקתא רבתי למאיר איש שלום, שמשה ור' אליעזר הם בין הבודדים (היחידים?) שזכו שמסכת מתחילה בשמם: משה במסכת אבות: "משה קבל תורה מסיני ומסרה ליהושע וכו'"; ור' אליעזר כאן במסכת פרה. (ראה שם שהוא מזכיר גם מסכתות שמתחילות ב"שמאי" אבל לא מחשיב אותן). ראה גם שהביטוי "ייקוב הדין את ההר" נזכר פעמיים בכל התלמוד הבבלי: סנהדרין ו ע"ב כשיטתו של משה בדין; ובמסכת יבמות צב ע"א כשיטתו של ר' אליעזר בדין חטאת. מה פשר זהות זו שבין משה לר' אליעזר בן הורקנוס (המכונה גם "הגדול")?

⁷ לפני שנמשיך ונגלוש לעסקי פרה אדומה, נעשה אתנחתא קלה בזהות של ר' אליעזר עם משה (או ההפך) ונפנה לספר שמות לסיפור בניו של משה. מדרש זה חולק על המדרש הקודם ועורך חלוקה ברורה של הבנים בין ההורים: זה - אליעזר - מיוחד לציפורה שמלה אותו, וזה - גרשום - מיוחד למשה. והדברים כשורים כמובן לסיפור בדרך במלון שמשה השתהה במילת בנו השני אליעזר, ואילו ציפורה הזדרזה למול אותו. וכפירוש פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) שמות ד כה: "ותקח צפורה צור, שהיתה זריזה כצפור". אליעזר מיוחד לציפורה וגרשום מיוחד למשה. האם רומז כאן המדרש למכילתא שמשה נשבע ליתרו שבנו הראשון יוקדש לעבודה זרה ואולי אפילו לפסל מיכה? אלה עניינים אחרים עליהם הרחבנו לדון בדברינו **השבועה שנשבע משה ליתרו** וכן **בדרך במלון** בפרשת שמות. ראה גם דברינו **ציפורה ומשה** בפרשת יתרו, וכן **פסל מיכה** במיוחדים. נחזור לעסקי פרה אדומה, למשה ור' אליעזר בן הורקנוס.

⁸ מסכת פרה פרק ב משנה א: "... ר' אליעזר אומר: אינה נלקחת מן הגויים וחכמים מכשירים" ובהמשך המשנה שם משמע שר' אליעזר מחמיר על כל קורבנות ציבור שאין לוקחים מן הגויים. הרחבה/החמרה זו של ר' אליעזר היא משום שהגויים חשודים שנוהגים ענייני עבודה זרה ואף ענייני ערוה, שעל שניהם נאמר בתורה לשון "השחתה", עם בהמותיהם. ראה קהתי שם. והובאו הדברים באריכות במסכת עבודה זרה דפים כב-כג, תחילת פרק אין מעמידין (אין לנו תלמודים על מסכת פרה). ראה המשנה שם וכל מהלך הגמרא שהוא לפי שיטת ר' אליעזר, כולל ענין "זוהמת הנחש". ובגלל זה אין לקחת מהם קורבנות כלל ואפילו לא אבנים יקרות וחומרים אחרים להקדש. בשל שחיתותם יש להימנע מכל מגע איתם, החל מאכסניה גרידא וכלה בדברים שבקדושה.

לוקחין פרה אדומה מן עכו"ם? מפני שהעכו"ם חשודים על העבירות ולהחטיא את ישראל.⁹ א"ר פנחס הכהן בן חמא שאמר בשם רבותינו: מעשה היה שנצטרכו ישראל לפרה אדומה ולא היה מוצאים ואח"כ מצאו אותה אצל עכו"ם אחד. הלכו ואמרו לו: מכור לנו את הפרה שיש לך שאנו צריכים לה. אמר להם: תנו את דמיה וטלו אותה. וכמה הם דמיה, בשלושה זהובים או בד' זהובים. אמרו לו: ואנו נותנים. עד שהם הולכים להביא את הדמים הרגיש אותו העכו"ם להיכן הם צריכים את הפרה. וכיון שבאו והביאו את דמיה, אמר להם: איני מוכרה לכם. אמרו לו: שמא להוסיף על דמיה אתה מבקש, ואם אתה מבקש אנו נותנים לך כל מה שתבקש, ואותו רשע כל שהיה רואה אותם דחוקים, עילה היה עליהם. אמרו לו: טול לך ה' זהובים והוא לא היה מבקש.¹⁰ טול עשרה, טול כ', עד שהגיעו לק' והוא לא היה מבקש. ויש מרבותינו אומרים עד שהגיעו ליתן לו אלף זהובים. כשקיבל עליו ליתנה להם באלף זהובים והתנו עמו¹¹ והלכו להביא לו זהובים. מה עשה אותו הרשע? אומר לגוי אחר חברו: בוא וראה היאך אני משחק ביהודים הללו. כלום הם מבקשים אותה ונותנים לי כל הדמים, אלא מפני שלא עלה עליה עול. הריני נוטל את העול ונותנו עליה, ומשחק אני עליהם ואטול את ממונם. כן עשה, נוטל את העול ונתן עליה כל הלילה. וזה היא סימנה של פרה שלא עלה עליה עול, שתי שערות יש בצוארה במקום שעול נתון, וכל זמן שלא עלה עליה עול שתי שערות זקופות הם. ניתן עליה עול מיד שתי השערות נכפפים. ועוד סימן אחר יש בה. עד שלא עלה עליה עול עיניה שוות. עלה עליה עול, עיניה שורות והיא מתחלפת פוזלת ומסתכלת בעול. כיון שבאו ליקח אותה ממנו וכל אותו הזהב בידם והראו לו הזהב, מיד נכנס והעביר את העול מן הפרה והוציאה להם. כיון שהוציאה להם התחילו מסתכלים בה ורואין את סימנה. אותם ב' שערות שהיו זקופות שנכפפו ועוד עינים מן העול שנפלו. אמרו לו: טול את פרתך אין אנו צריכין לה, שחוק באמד. כיון שראה אותו רשע שהחזירו לו פרתו ויצא ריקם מכל אותם זהובים, אותו הפה שאמר אני משחק בהם התחיל אומר: ברוך שבחר באומה הזו, ונכנס לו לתוך ביתו ותלה את החבל וחנק את עצמו. "כן יאבדו כל אויבך ה'".¹²

הא למדת שמכל מקום לוקחים פרה בין מישראל בין מגוי, שלא תאמר כתוב בתורה שאין ליקח פרה אלא מישראל אלא אפילו מן הגוי, מניין, ממה שקראו בעניין: "דבר אל בני ישראל ויקחו אליך וגו'".¹³

דברים רבה א טו¹⁴

⁹ מלשון המדרש "חשודים על העבירות להחטיא את ישראל" נראה לכאורה שהדרשן מסכים לדעה שהבאנו בהערת השוליים הקודמת בדבר ההשחחה המוסרית שהגויים נוהגים עם בהמותיהם והוא הולך בשיטת ר' אליעזר. אבל בהמשך, מכין לנו הדרשן הפתעה. הסיבה היא אחרת לגמרי: יחסי מסחר והגינות בעסקים (שבהם גם האשימו הגויים את היהודים במרוצת הדורות). האם זו סיבה לא לקנות מהם פרה אדומה? באיזו שיטה הולך המדרש?

¹⁰ לא הסכים.

¹¹ היינו הייתה "תקיעת כף" והסכמה על העסקה.

¹² נראה שאולי בדרשה המקורית ניתן איזושהו קרדיט לגוי שהגם שניסה לרמות ויצא בפחי נפש, מברך ואומר: "ברוך שבחר באומה הזו", אולי בדומה לסיפור בדברים רבה פרשת עקב פרשה ג: "מעשה ברבי שמעון בן שטח שלקח חמור אחד מישמעאלי אחד. הלכו תלמידיו ומצאו בו אבן אחת טובה תלויה לו בצוארו. אמרו לו: רבי (משלי י) ברכת ה' היא תעשיר. אמר להם ר' שמעון בן שטח: חמור לקחתי, אבן טובה לא לקחתי. הלך והחזירה לאותו ישמעאלי וקרא עליו אותו ישמעאל: ברוך ה' אלהי שמעון בן שטח". אבל עורך המדרש לא מוכן לתת שום קרדיט לגוי שניסה לרמות את החכמים ומוסיף את משפט מסכם שאינו מגוף הדרשה: "כן יאבדו כל אויבך ה' – פסוק שלקוח מתוך סיום שירת דבורה.

¹³ מסתבר שכל הסיפור הוא דווקא נגד שיטתו של ר' אליעזר (כולל הפסוק "ויקחו אליך פרה אדומה" שנדרש בדיוק ההפך מדרשת רב שילא עפ"י ר' אליעזר, ראה הגמרא בעבודה זרה שם) והוא הולך בשיטת חכמים שיסוד שיטתם הוא הפסוק בישעיהו ט ז: "כל צאן קדר יקבצו לך ... יעלו על רצון מזבח". וגם הפסוק הפותח את ספר ויקרא: "אדם כי יקריב מכם וכו' מה שנעשה ברעש גדול בפרשת תנורו שלעכנאי, נעשה כאן באופן מינורי. אין הלכה כר' אליעזר וכתלמי בית המדרש לא התמוטטו. אין להימנע מיחסי מסחר עם גויים, גם לענייני קדושה וקורבנות. אז מה לעשות? לפקוח עין ולהיזהר. ולבדוק ולשוב ולבדוק. אך לא להימנע. ראה גם ספרי זוטא פיסקא יט: "ר' אליעזר אומר: אין לוקחין אותה מן הגוים וחכמים מכשירין. אמרו מעשה שלקחו מפרה מן הערביים והיו קורין אותה דמת דמת והיא רצה ובאת" ועוד שם: "מעשה שירדו זקני ירושלים אצל גוי אחד ששמעו שפרה אדומה אצלו ושמה עליהם באלף זהובים. אמר: למחר היהודים אומרים אשר לא עלה עליה עול. היה מניח עליה עול על צוארה. אמרו לו: הוציאה אלינו ונתנו לו אלף זהובים. הוציאה להן. אמרו לו: אפילו אתה נותנה לנו חנם אין לנו בה הנאה. החזר לנו את הדמים. כיון שלקחו הימנו את הדמים עלה לראש הגג ונפל ומת. סימן היה לחכמים ששתי שערות היו בכתפה שתי וערב ובשעה שעולה עול על צוארה היו נושרות והיו עיניה בולטות למקום הניר". מה שמעניין במקרה זה, הוא שנתנו לגוי את הכסף ורק אח"כ בדקו את הפרה והיו צריכים לבקש את הכסף חזרה. מדוע עשו כך?

¹⁴ הסיפור שלהלן על דמא בן נתינה שלא העיר את אביו בשביל ממונו רב, מופיע במספר מקורות. ראה מסכת קידושין לא ע"א (נוסח קצר), ירושלמי פאה פרק א הלכה א וקידושין פרק א הלכה ז (נוסח רחב שממנו כנראה לקח מדרש דברים רבה שהבאנו). כך גם בפסיקתא רבתי כג (פרשה רביעית, כבד את אביך ואמך). וכמובן בגמרא עבודה זרה דפים כב-כג שמלווה אותנו כל הזמן. להלן נעיר רק על הבדלים משמעותיים הנוגעים לעניינינו.

א"ר אבהו: שאלו תלמידיו את רבי אליעזר הגדול: אי זהו כיבוד אב ואם?¹⁵ אמר להם צאו וראו מה עשה דמה בן נתניה באשקלון¹⁶ והיתה אמו חסרת דעת והיתה מסטרתו בין חבריו ולא היה אומר לה אלא "דייך אמיי". אמרו רבותינו: פעם אחת באו חכמים אצלו ליקח הימנו אבן אחת טובה שנאבדה מכלי כהן גדול,¹⁷ שהיה דר באשקלון ופסקו עמו באלף זהובים. נכנס ומצא רגלו של אביו פשוטה על התיבה שהיתה אבן טובה בתוכה והיה ישן. ולא בקש לצערו ויצא לחוץ ריקס. כיון שלא הוציאה, כסבורים שמבקש מהן יותר והעלו דמיה עשרת אלפים זהובים. כשנעור אביו משנתו, נכנס והוציאה להן. בקשו ליתן לו עשרת אלפים זהובים. אמר להם: חס לי, איני נהנה משכר אבותי, אלא בדמים הראשונים שפסקתי עמכם, אלף זהובים, כך אני נוטל מכם. ומה שכר נתן לו הקב"ה? אמרו רבותינו: באותה שנה ילדה פרה אדומה ומכרה יותר מעשרת אלפים זהובים. ראה כמה גדול כבוד אב ואם.¹⁸

מסכת מכות דף כד עמוד א

אמר ר' יוסי בר חנינא: ארבע גזירות גזר משה רבינו על ישראל. באו ארבעה נביאים וביטלו. משה אמר: "וישכון ישראל בטח בדד עין יעקב" (דברים לג כח), בא עמוס וביטלה, שנאמר: "חדל נא מי יקום יעקב כי קטון הוא" (עמוס ז ה).¹⁹

במדבר רבה יט ו

"ויקחו אליך פרה אדומה" - א"ר יוסי ברבי חנינא: אמר לו הקב"ה למשה: לך אני מגלה טעם פרה, אבל לאחר - חוקה. שאמר רב הונא: כתוב: "כי אקח מועד אני מישרים אשפוט" (תהלים עה ג) וכתוב: "והיה ביום ההוא לא יהיה אור יקרות וקפאון" (זכריה יד ו) "יקפאון" כתיב - דברים המכוסים מכם בעולם הזה, עתידים להיות צפים לכם לעולם הבא. כסומא זה שצופה, שכתוב: "והולכתי עורים בדרך לא ידעו ... אשים מחשך לפניכם לאור" (ישעיהו מב טז) וכתוב: "אלה הדברים עשיתם ולא עזבתם" (שם) - "אעשה" אין כתיב כאן, אלא "עשיתם" - שכבר עשיתם לרבי עקיבא וחביריו. אמר ר' אחא: דברים שלא נגלו למשה, נגלו לר' עקיבא וחביריו. "וכל יקר ראתה עינו" (איוב כח י) - זה רבי עקיבא וחביריו.²⁰

¹⁵ שים לב כבר בתחילת הסיפור שהוא מובא בשם ר' אליעזר הורקנוס (שכינויו "הגדול"). כך הוא בכל המקורות הנ"ל!
¹⁶ למען הסר ספק, ברוב המקורות מודגש בברור שדמא בן נתניה היה גוי במשרה חשובה ולא עוד אלא שכיבוד אב ואם שלו גבל בעבודה זרה. ראה הנוסח בירושלמי פאה: "אמר ר' חזקיה: גוי אשקלונאי היה וראש פטרבולי היה ואבן שישב אביו עליה לא ישב עלי' מימיו וכיון שמת אביו עשה אותה יראה שלו". פטרבולי הוא ראש מועצת העיר.

¹⁷ לפי הנוסח בירושלמי מדובר באחת מאבני החושן, אבן ישפה שהייתה של בנימין. וכיון שהייתה האבן האחרונה היה כתוב עליה גם "שבטי ישורון" על מנת להשלים את האות ט"ת החסרה (שמות רבה לח ט, ראה דברינו [ונשא אהרון את שמות בני ישראל](#) בפרשת תצוה) וכבר התקשו המפרשים בכך, שהרי מדובר בבית שני בו כפי הנראה לא היה החושן כי לא היו האורים והתומים ולא השמיר. ראה תוספות גיטין סח ע"א.

¹⁸ עוד שם הרבה על כיבוד אב ואם. ההקשר לספר דברים הוא הצינון, בתחילת הספר, לעקוף את בני עשו ולא להתגרות בהם מלחמה. וכל כך, בגלל שעשו נהג כבוד באביו: "אמר רשב"ג לא כיבד בריה את אבותיו כמו אני את אבותי ומצאתי שכיבד עשו לאביו יותר ממני". אבל נחזור לענייננו. דמותו ושיטתו של ר' אליעזר בן הורקנוס העולה מסיפור זה שונה בתכלית מהדמות שראינו לעיל ובודאי מזו שבמסכת ע"ז שהבאנו בהערות שוליים 6 ו-7 לעיל. ואכן הגמרא שם דנה בסתירה זו ומתרצת "שהיו ישראל משמרים אותה משעה שנולדה" וזו שהעסקה לא נעשתה ישירות עם הגוי "על ידי תגרי ישראל זבון". כל זה קצת דחוק, מה גם ששם צצה בעיה נוספת שכן לשיטת מסוימות (תני דבי שילא) ר' אליעזר אוסר לא רק לקחת פרה אדומה וקורבנות מהגוי, אלא גם צרכי מקדש אחרים והסיפור הנאמר לנו בשמו: "שאלו תלמידיו את רבי אליעזר הגדול: אי זהו כיבוד אב ואם? אמר להם צאו וראו" - מדבר לא רק בפרה אדומה אלא גם באבני החושן. האם נאמר שר' אליעזר שינה את גישתו?

¹⁹ עוד שם דברים ברוח דומה, כגון: "משה אמר: ובגוים ההם לא תרגיע, בא ירמיה ואמר: הלוך להרגיעו ישראל", ראה שם. הנביאים מבטלים את גישתו הבדלנית של משה. האם זה מה שגרם, במחשבה שנייה, גם לשינוי בשיטתו של ר' אליעזר בן הורקנוס שהוא מ"יוצאי חלציו של משה"?

²⁰ ראשו של המדרש הזה (עליו התעכבנו בדברינו [חוקה חקקתי](#) וכן [אמרתי אהמה](#) בפרשת חוקת) מציין שלמשה התגלה טעמה של מצוות פרה אדומה ולאחרים לא, המשכו שלעתידי לבוא יתגלה טעם פרה ו"טעמים המכוסים" לכולנו, וסופו שלר' עקיבא וחביריו התגלו "דברים שלא נגלו למשה". ואנחנו נזכרים כמובן בגמרא הידועה במסכת מנחות כט ע"ב על משה שנכנס לבית המדרש של ר' עקיבא וחביריו ולא מבין מה הם אומרים ובפרט כל אותן הלכות שר' עקיבא דורש מהכתרים שקשר הקב"ה לתורה שנכתבה על ידו במרום. לעיל במדרש בו פתחנו מבקש משה להזהות עם דמותו של ר' אליעזר, או שמא ההפך המדרש מזהה את ר' אליעזר "הגדול" עם דמותו של משה, וכאן משה מתפעל מדמותו של ר' עקיבא שהוא וחביריו מגלים, בדרישת כתרי האותיות של התורה שבכתב, את צפונות התורה שבע"פ ובהם: "דברים שלא נגלו למשה". אלא שבין ר' אליעזר ור' עקיבא וחביריו נתגלתה תהום גדולה של מחלוקת על כוחם של חכמים לדרוש ולהכריע כהבנתם, גם כביכול כנגד הקב"ה: "נצחוני בני, נצחוני בני", "אחרי רבים להטות, לא בשמים היא" בפרשת [תנורו של עכנאי](#) ולא רק בה. ראה מה שכתבנו על ר' אליעזר בהערה 6 לעיל, כמשמר המסורת וכמי שמעולם לא אמר דבר שלא שמע מרבו (ורבו מרבו, עד משה רבנו). האחד והמיוחד הוא ר' אליעזר שאיתו מבקש משה להזהות, אבל ר' עקיבא וחביריו (ובראשם ר' יהושע מורו ורבו ובר הפלוגתא הגדול של ר' אליעזר), פורצים דרכים ומפלים נתיבות בהלכה והכל "הלכה למשה מסיני". ראה דברינו מה [שתלמיד עתיד לחדש](#) בפרשת עקב. אז כמו מי אתה משה? בדרכו של מי אתה הולך? או שמא נכון יותר ההפך, מי הוא שנאמן יותר לדרכו של משה, ר' אליעזר או ר' עקיבא?

